

Boekbespreking

Hoe levensloopinterviews inzicht bieden in Nederlands rechts-extremisme

Rik Peels

h.d.peels@vu.nl

Vrije Universiteit Amsterdam

Nikki Sterkenburg (2021) *Maar dat mag je niet zeggen. De nieuwe generatie radicaal- en extreemrechts in Nederland*. Amsterdam: DasMag. 245 pagina's, € 23,50, ISBN 9789493168817.

Nikki Sterkenburg (2021) *Van actie tot zelfverwezenlijking. Routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts*. Proefschrift, Universiteit Leiden. <https://scholarly-publications.universiteitleiden.nl/handle/1887/3176648>.

Werk aan deze boekbespreking werd mogelijk gemaakt door het project van Rik Peels: EXTREME (Extreme Beliefs: The Epistemology and Ethics of Fundamentalism), dat gefinancierd wordt door de European Research Council binnen de European Union's Horizon 2020 (No. 851613) en door de Vrije Universiteit Amsterdam.

In het voorjaar 2021 verschenen twee boeken van de hand van Nikki Sterkenburg: *Maar dat mag je niet zeggen*, bedoeld voor een breder publiek, en haar proefschrift dat eraan ten grondslag ligt: *Van actie tot zelfverwezenlijking*. Beide bieden de weerslag van 36 diepte-interviews aan de hand waarvan Sterkenburg hedendaags radicaal- en extreemrechts in Nederland beschrijft, duidt en verklaart.

Internationaal is natuurlijk veel onderzoek gedaan naar extreem- en radicaal rechts, maar nationale contexten blijken onderling behoorlijk van elkaar te verschillen, zodat uit onderzoek in andere landen niet zomaar iets over Nederland geconcludeerd kan worden (zie bijvoorbeeld Klandermans en Mayer 2006). Eerdere studies in Nederland, zoals die van Annette Linden (2009), kunnen ons maar beperkt iets vertellen over de huidige generatie. Daaronder verstaat Sterkenburg de groep die rond het jaar 2015 actief is geworden. Maatschappelijk en politiek is inmiddels immers te veel veranderd om op basis van data uit de jaren negentig iets over de huidige generatie te zeggen.

Een van de twee motto's en één enkele zin van Sterkenburg zelf maken direct duidelijk wat haar insteek is. Het motto is afkomstig van Etty Hillesum: 'En dat al het ontzettende en gruwelijke dat er gebeurt, niet iets geheimzinnigs dreigends en ver is, buiten ons maar dat het heel dichtbij ons is, uit mensen voortkomende. En

me daardoor ook weer veel vertrouwder en niet zo angstaanjagend.’ De woorden van Sterkenburg zelf luiden: ‘In plaats van generaliserende aannames te doen vind ik het veel zinvoller om te horen wat mensen zelf zeggen over wat ze doen, hoe ze tot hun overtuiging zijn gekomen en welke betekenis ze aan hun handelen toekennen.’ De aanpak van Sterkenburg bij haar onderzoek is dan ook dat zij niet allerlei aannames over radicaal- en extreemrechts wil doen, het niet probeert weg te verklaren in termen van economische, medische, psychologische of sociale factoren, maar naar de mensen zelf wil luisteren, naar hun ervaringen, redenen, verlangens en narratieven. Er zit iets van *common sense* in zo’n benadering. De rechts-extremist is immers ook een mens en we kunnen zijn – of haar, maar, zoals Sterkenburg laat zien, vooral zijn – gedrag beter begrijpen als we hem zelf beter begrijpen. Deze insteek sluit goed aan bij eerdere interviews met rechts-extremisten, onder andere van Annette Linden in de jaren negentig, maar juist ook bij recente ontwikkelingen in het vakgebied, zoals het kwalitatieve onderzoek van Beatrice de Graaf (2021) naar terrorisme in Nederland en Indonesië, het etnografische onderzoek van Jaron Harambam (2020) naar complotdenken in Nederland en het psychologische onderzoek van John Horgan (2003; 2005) naar internationaal terrorisme: we moeten niet louter van buitenaf – in de derde persoon – extreme ideeën en extreem gedrag begrijpen en verklaren, maar het eerstpersoonsperspectief serieus nemen en dus naar deze mensen en hun levensverhaal luisteren.

Deze door Sterkenburg gekozen insteek heeft ook wel vragen opgeroepen: gaat zij op momenten niet te veel in het narratief en discours van haar subjecten mee? Had ze niet kritischer moeten zijn of weerwoord moeten geven? Ik denk dat die kritiek terecht geweest zou zijn als het louter een journalistieke studie was geweest. Maar omdat het in de eerste plaats een wetenschappelijke studie is, vertaald naar het publieke debat, is het primaire doel om radicaal- en extreemrechts beter te begrijpen, het te doorgronden, deze mensen hun verhaal te laten doen zonder hen te interrumpen met allerlei bezwaren. Als ze een kritischere houding had gehad en vooral als ze die had geuit, had ze ongetwijfeld niet de mogelijkheden gehad en dus zeker ook niet de data verkregen die we nu aan haar werk te danken hebben. Voor het proefschrift valt deze keuze tot op zekere hoogte dan ook te verdedigen: de kritiek komt vooral bij de reflectie op de data tot uitdrukking, niet zozeer in de gang van de interviews zelf. Bij het publieksboek – dat meer journalistiek van aard is – roept het natuurlijk wel vragen op. Het wordt alom als onderdeel van de beroepscode beschouwd dat een journalist een geïnterviewde niet zomaar met allerlei irrationele of immorele uitspraken laat weggemen. Maar het publieksboek is juist op het proefschrift gebaseerd. In dit opzicht is het feit dat het publieksboek op het wetenschappelijk werk is gebaseerd zijn kracht maar tevens zijn zwakte.

Een andere kracht van Sterkenburgs onderzoek is dat ze vanaf het begin flexibel omgaat met begrippen als ‘radicaal-extremisme’ en ‘rechts-extremisme’. In plaats van essentialistische definities kiest ze voor iets wat dichterbij een Wittgensteinaanse *family resemblance* zit: ze spreekt van rechts-extremisme als er sprake is van

voldoende (niet noodzakelijkerwijs alle) van de volgende kenmerken: nationalisme, xenofobie, racisme, een antidemocratische houding en de roep om een sterke staat. Daarbij is extreemrechts bereid om geweld te gebruiken, waar dat bij radicaal-rechts (nog) niet het geval is.

Bewonderenswaardig is ook Sterkenburgs openheid over haar eigen positie en rol in het hele proces, op momenten is ze zelfs behoorlijk kwetsbaar, wat begrijpelijk is gezien de risico's. Dat laatste is naar de smaak van sommigen wellicht al te pregnant aanwezig, maar het maakt de lezer wel iets van de dynamiek duidelijk. Ten slotte is het publiëksboek bijzonder vlot en prettig geschreven. Complexe ideeën maakt ze helder en relaties tussen organisaties worden toegankelijk uiteengezet. Het proefschrift biedt de academische lezer die meer wil weten genoeg: uiteraard een methodologische verantwoording (veldonderzoek en levensloopinterviews), maar ook nauwkeurige definities, een historisch overzicht van het andere onderzoek en de lacunes tot nu toe, de inbedding in bestaand onderzoek met vooral oog voor de theoretische implicaties en een schets van mogelijk toekomstig onderzoek.

Een enkele aarzeling heb ik bij de opzet. Sterkenburg kiest ervoor niet naar de overtuigingen van haar subjecten te vragen, maar vooral naar hoe het zo gekomen is: hoe ze de beweging hebben gevonden en waarom ze zijn gebleven. Dat levert vragen op als: 'Zou je meer willen doen?', 'Heb je er weleens aan gedacht om te stoppen?', enzovoorts. Deze *oral history*-benadering levert veel op, maar daardoor krijgen de subjecten ook wel veel invloed op het verhaal dat wordt geconstrueerd en op de theoretische implicaties daarvan. Het gaat me niet om de geldigheid en betrouwbaarheid van deze methode: subjecten kunnen natuurlijk een en ander overdrijven of onjuist weergeven, maar Sterkenburg is zich daar goed van bewust en neemt maatregelen om niet in deze valkuilen te stappen. Mijn aarzeling zit veel eerder in de eenzijdigheid die door *het soort* vragen ontstaat.

Ik had graag gezien dat de vragen aangevuld waren met vragen die niet zozeer de subjecten een verhaal over toetreding en continuering laten construeren als wel vragen die elementen (overtuigingen, affecties, attitudes, wensen) aan het licht brengen die de onderzoeker in staat stellen zo'n verhaal te construeren, ook al denken de subjecten daar misschien anders over (ze beschouwen die bijvoorbeeld niet als relevant). Dan denk ik aan vragen als: 'Wat is hun relatie tot religie?', 'Hoe kijken ze aan tegen polarisatie?', 'Wat vinden ze zwaktes in de radicale- en extreemrechtse bewegingen?', 'Wat zijn hun plannen voor de komende jaren?', 'Kennen ze zelf mensen van kleur/moslims/etc. en hoe gaan ze met hen om?', 'Wanneer beschouwen ze hun beweging als geslaagd?'

De keuze om louter levensloopinterviews te doen heeft natuurlijk ook voordelen, zoals de continuïteit in onderzoeksresultaten in vergelijking met het eerdere werk van Annette Linden, maar juist die vergelijking bleek om verschillende redenen niet haalbaar. Ik vermoed dat het Sterkenburg als onderzoeker nog meer regie had gegeven in het construeren van een verklaringsmodel als ze het soort vragen

verbreed had.

Terugkerend naar de resultaten, valt meteen op dat Sterkenburg ze presenteert in drie categorieën. Ze onderscheidt in het publiëksboek namelijk drie groepen: straatactivisten die schreeuwend vooraan staan, neonazi's die verlangen naar het verleden en *alt-right*-aanhangers die online trollen en heimelijk dromen.

De straatactivisten zijn vrijwel uitsluitend mannen, ze ervaren de overheid als een bureaucratische moloch die er niet voor hen is, ze hebben xenofobie en racisme vaak van huis uit meegekregen, ze laten biografieën van Michiel de Ruyter onderling circuleren, ze kennen een hang naar een hiërarchische samenleving en gaan instrumenteel te werk: als iets schade aan de groep kan toebrengen doen ze het liever op eigen titel. Er is vaak niet een officiële groepsideologie, en zelfs als die er is, dan denken zelfs leiders er vaak het hunne van. Op het moment dat een veroordeling dreigt of er is, ben je vaak op jezelf aangewezen, dus de groep kent weinig solidariteit. Het gaat maar om een klein aantal mensen in Nederland. Sterkenburg constateert terecht dat de motieven van deze groep deels wel te begrijpen zijn, omdat deze mensen zelf ook vaak hebben geleden onder het beleid van de overheid: ze hebben geen huis, zijn vaak hun baan kwijtgeraakt, ervaren frictie met nieuwe bevolkingsgroepen enzovoort.

De neonazi's vormen volgens Sterkenburg een slinkende beweging. Ze verlangen naar een autoritaire samenleving, wat niet altijd strookt met hun eigen leven dat weinig discipline kent. Ze verzetten zich tegen toegenomen individualisme en wat ze zien als zionisme en cultureel marxisme. Ze kennen een verering van de natuur. Tevens ervaren veel van hen conflicten tussen groepen als de *Nederlandse Volks Unie*, *Pegida* en *Identitair Verzet* als ondermijnend en matigen om die reden hun opvattingen of treden zelfs uit. Dit deed me denken aan de deceptie en de teleurstelling die veel terroristen en uitreizigers naar Syrië kenden, zoals door Beatrice de Graaf beschreven in *Radicale Verlossing*: ze deradicaliseerden omdat ze ontmoedigd werden door het eindeloze onderlinge conflict.

Het had volgens Sterkenburg niet veel gescheeld of ze had de laatste groep over het hoofd gezien: de *alt-right*-aanhangers die online trollen en heimelijk dromen. Dat is op zich opmerkelijk, omdat al jaren duidelijk is dat zich op rechts bij politieke partijen als Forum voor Democratie en Partij Voor de Vrijheid radicaal-rechtse ideeën ontwikkelen. Hoe dat ook zij, bij deze groep vinden we maatpakken, ferme opvattingen tegen infantiele moderne kunst, tegen lelijke architectuur, tegen feminisme, tegen individualisme. Ze zijn voor zelfpurificatie en discipline. Ze verwachten vroeg of laat een burgeroorlog en zijn voor deportatie van mensen met een migratieachtergrond die zich niet aanpassen aan 'onze' samenleving. Ze zijn erop uit anderen te overtuigen. En wat nog weinig aandacht krijgt in het boek en wat ik ook wel begrijp omdat dit pas echt tot ontplooiing kwam tijdens de COVID-19-crisis aan het einde van Sterkenburgs onderzoek: ze hebben vaak een sterke neiging tot de omarming van complottheorieën zoals we die afgelopen jaar mede door COVID-19 bij Forum voor Democratie tot bloei hebben zien komen. Bij deze groep ziet ze de

reële risico's en daarin heeft Sterkenburg volgens mij helemaal gelijk. Het is immers deze groep die werkelijk politieke invloed kan uitoefenen, en waarvan ook een flinke aantrekkingskracht uitgaat op jonge mensen (mannen vooral). Als het beeld dat Sterkenburg schetst enigszins klopt, dan is het racisme en antisemitisme bij bepaalde politieke bewegingen geen toeval, maar het cement waarmee dat huis gebouwd is, of misschien moeten we zeggen: deze zuil.

In het proefschrift hanteert ze een wat andere indeling: spanningszoekers, politieke zoekers, rechtsvaardigheidszoekers, sociale zoekers en ideologische zoekers. De reden is dat hier de focus ligt op de vraag waarom zij actief worden en blijven: waarom worden radicaal- en extreemrechtse activisten (actief in de periode 2015-2018) actief, waarom blijven zij actief, en in hoeverre komt dit overeen met eerdere inzichten uit de literatuur? Het antwoord bestaat uit een combinatie van verklaringen op verschillende niveaus: op microniveau zaken als zoeken naar bescherming en gevoelens van onvrede, op mesoniveau dingen als het bieden van vriendschap en het helpen om het gevoel te verwoorden, en op macroniveau elementen als woede over aanslagen en woede over overheidsbeleid. Dit betekent dat bestaande theorieën, zoals die van de autoritaire persoonlijkheid en die van de bedreigde belangen, gecombineerd moeten worden om tot een overtuigend verklaringsmodel te komen.

Het publieksboek verschaft inzicht in de levensloop en beweegredenen van mensen die lange tijd onzichtbaar waren maar nu onbeschaamd in de openbaarheid treden. En het sluit af met de prangende vraag: wat is het morele kompas van onze samenleving? Met andere woorden: wat is het narratief, het ideaal – bij voorkeur ook realistisch en empirisch geïnformeerd over de problemen waar deze mensen tegenaan lopen – dat wij hier als maatschappij tegenoverstellen? Een mooie open vraag om het boek mee af te sluiten.

Wie louter geïnteresseerd is in de resultaten en een toegankelijke versie daarvan voorgeschoteld wil krijgen, kan terecht in het zeer vlot geschreven publieksboek. Wie methodologische vragen heeft, wil weten hoe Sterkenburg zich verhoudt tot de positie van anderen, en wat precies de theoretische en praktische implicaties zijn van haar onderzoek zal het proefschrift moeten raadplegen. Men kan er terecht voor het interviewmodel, gekwantificeerde data over de geïnterviewden, codering en operationalisering. Ik vermoed dat veel sociologen dan ook voor het proefschrift zullen kiezen. Het publieksboek laat vooral zien hoe gedegen wetenschappelijk onderzoek op een voorbeeldige manier voor een groter publiek toegankelijk kan worden gemaakt.

Literatuur

- Graaf, Beatrice de (2021) *Radicale verlossing. Wat terroristen geloven*. Amsterdam: Prometheus.
- Harambam, Jaron (2020) *Contemporary Conspiracy Culture Truth and Knowledge in an Era of Epistemic Instability*. London: Routledge.
- Horgan, John (2003) The Search for the Terrorist Personality. In: A. Silke (red., *Terrorists, Victims, and Society*. Chichester: John Wiley, 3-27.
- Horgan, John (2005) *The Psychology of Terrorism*. Abingdon: Routledge.
- Klandermans, P.G. en N. Mayer (red.) (2006) *Extreme Right Activists in Europe: Through the Magnifying Glass*. London: Routledge.
- Linden, Annette (2009) *Besmet. Levenslopen en motieven van extreemrechtse activisten in Nederland*. Proefschrift, Vrije Universiteit Amsterdam.
-

Over de auteur

Rik Peels is universitair hoofddocent aan de Afdeling Filosofie en de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam en leidt moment een ERC-project over extreme overtuigingen (zie www.extremebeliefs.com).